

חשון התשע"ו

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

"הניסיון שמנסה העבד את רבקה"

לפרשת חיי שרה (על פי שיעורים של הרב אהרון ליכטנשטיין זצ"ל והרב מאיר שפיגלמן)

הוא מספר להם כי קודם שאל מי היא ורק אח"כ נתן לה את הצמידים. ואם כן אין כאן ניחוש. גיליון הש"ס מפנה אותנו לפירוש הרד"ק בשמואל א פרק י"ד פס' ט, שם הוא מבאר את ניחוש יונתן, ואכמ"ל.

הגמרא בחולין קובעת אם כן שאליעזר אכן ניחש, והרמב"ם פוסק כך.

5. הרמב"ם הלכות עכו"ם פרק י"א הל' ד:

"אין מנחשין כעכו"ם שנאמר 'לא תנחשו'. כיצד הוא הנחש? כגון אלו שאומרים: 'הואיל ונפלה פתי מידי או נפל מקלי מידי אני הולך למקום פלוני היום... הואיל ועבר שועל מימיני איני יוצא מפתח ביתי...', וכן המשים סימנים לעצמו: 'אם יארע לי כך וכך אעשה דבר פלוני ואם לא יארע לי לא אעשה', כאליעזר עבד אברהם... הכל אסור...".

מהרמב"ם משמע בפשטות שאליעזר עבר עבירה דאורייתא של ניחוש בכך שפעל על פי הסימנים שנתן לעצמו.

6. הראב"ד משיג על הרמב"ם ואומר:

"אמר אברהם זה שיבוש גדול שהרי דבר זה מותר, ומותר הוא בכך, ואולי הטעהו הלשון שראה 'כל נחש שאינו כאליעזר עבד אברהם וכיונתן בן שאול אינו נחש', והוא סבר שלעניין איסור נאמר, ולא היא אלא הכי קאמר: אינו ראוי לסמוך. ואיך חשב על צדיקים כמותם עבירה זו, ואי הוה אינהו הוה מפקי פולסי דנורא לאפיה".

כלומר, הראב"ד מזדעק על דברי הרמב"ם וטוען: לא ייתכן שצדיקים אלו חטאו! הגמרא בחולין בעניין הניחוש עוסקת רק במציאות, אך אין היא פונה הלכתית לאחור.

התורה מתארת את הניסיון שאליעזר (הערה: העבד אינו מופיע בכתוב בשמו, אולם אנו נתייחס אליו כ"אליעזר", על פי מסורת חז"ל) מנסה בו את רבקה בפירוט רב.

1. בראשית כ"ד, יב-יד:

"ויאמר - ה' א-להי אדני אברהם, הקרה נא לפני היום, ועשה חסד עם אדני אברהם: הנה אנכי נצב על עין המים ובנות אנשי העיר יצאת לשאב מים: והיה הנער אשר אמר אליה הטי נא כדך ואשתה, ואמרה שתה וגם גמליך אשקה - אתה הכחת לעבדך ליצחק, ובה אדע כי עשית חסד עם אדני".

יש בחז"ל שתי גישות לגבי מעשה ניחוש זה של אליעזר עבד אברהם.

שיטה ראשונה כפי שמופיעה במדרש:

2. במדרש רבה ובגמרא בתענית דף ד':

"ארבעה שאלו שלא כהוגן, לשלושה השיבו כהוגן...". אחד מהשלושה הוא אליעזר, עבד אברהם, שמנחש ומתנה "והיה הנערה", ובלשון המדרש: "יכול אפילו חיגרת אפילו סומא? השיבו כהוגן ונזדמנה לו רבקה."

כלומר: הניחוש היה יכול להיגמר בצורה רעה ולא רצויה, אך הקב"ה נענה לניחוש זה ברצון למען אברהם וזימן לבאר את רבקה.

שיטה שנייה:

3. הגמרא בחולין דף צ"ה ע"ב אומרת:

"כל נחש שאינו כאליעזר עבד אברהם וכיונתן בן שאול אינו נחש".

4. תוספות על אתר שואלים:

למאן דאמר שבן נח מזהה על איסור מכשף, כיצד ניחש אליעזר?

תוספות מתרצים שאליעזר אכן חיפש והתכוון למצוא בת ממשפחת אברהם, ולמרות שבכתוב נאמר שקודם נתן לה את הצמידים ורק אח"כ שאל מי היא, אין מוקדם ומאוחר בתורה, ולמעשה הדברים אירעו בסדר הפוך. וכן משמע מדברי אליעזר למשפחת בתואל, שבהם

אלא שקיים ערפול ביחס להבנת הניסיון וביחס לתפקידו של הקב"ה בניסיון זה. ניתן להבין את כוונתו של אליעזר בשתי צורות:

א. ייתכן שאליעזר רוצה לבדוק בעצמו את תכונותיה של הנערה. אליעזר רק מבקש מהקב"ה לכוון אותו מלכתחילה לנערה הנכונה, כדי לחסוך לו בדיקות מיותרות.

ב. אליעזר רוצה שהקב"ה יבחר לו את הנערה, והניסיון אינו אלא אות לכך שהקב"ה בחר בנערה זו.

קשה לשלב בדרך כלשהי בין שתי האפשרויות הללו, שהרי אם אליעזר מבקש מהקב"ה לעזור לו לבחור נערה - אין צורך לבדוק את תכונותיה, והסכמת הנערה לשאוב לו ולגמלו אינה אלא סימן לכך שהקב"ה בחר בה ליצחק.

נוסף על הספק במטרת הניסיון, ישנן בפרשה זו כמה בעיות נוספות.

ראשית, ישנם מספר הבדלים בין הצורה שבה הניסיון התבצע במציאות לבין הצורה שבה אליעזר תיאר אותו ללבן (נחמה ליבוביץ, בעיוניה על פרשה זו, כבר התייחסה להבדלים אלו).

אמנם, את רוב ההבדלים ניתן ליישב בצורה כזו או אחרת. לדוגמא: התורה מספרת שאליעזר נתן לרבקה את הצמידים ורק אח"כ שאל אותה בת מי היא.

8. בראשית כ"ד, כב-כג:

כב וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כָּלוּ הַגְּמָלִים לְשָׂתוֹת וַיִּקַּח הָאִישׁ נָזֶם זָהָב בְּקַע מִשְׁקָלוֹ וְשְׁנֵי צְמִידִים עַל-יָדָיָה עֲשָׂרָה זָהָב מִשְׁקָלָם. כג וַיֹּאמֶר בֵּת-מִי אֵת הַגִּידִי נָא לִי הֵיטֵב בֵּית-אָבִיךָ מִקּוֹם לָנוּ לָלֶיֶן .

אך כאשר אליעזר מספר את אותו סיפור ללבן - מתואר שהוא שאל אותה למשפחתה ורק אחר כך נתן לה את הצמידים.

9. בראשית כ"ד, מז:

מז וַאֲשָׂאֵל אֶתָּה וְאָמַר בֵּת-מִי אֵת וְתֹאמַר בֵּת-בְּתוּאֵל בְּן-נָחוֹר אֲשֶׁר יִלְדָה-לוֹ מִלְכָּה וְאָשֶׁם הַנָּזֶם עַל-אָפָה וְהַצְמִידִים עַל-יָדָיָה .

למעשה, אין כאן סתירה כלל, שכן בפעם הראשונה נאמר שאליעזר "לקח" את הצמידים, ולא נאמר שהוא נתן לה אותם, ואילו בסיפור הדברים ללבן מתואר שהוא שם את הצמידים על ידיה. ניתן, אפוא, להסביר שאליעזר לקח את הצמידים לידיהו כאשר ראה שהניסיון עומד להצליח, ונתן אותם לרבקה רק לאחר ששמע מי הם אביה ואמה (כלומר, הביטוי "שני צמידים על ידיה" מתייחס לשני הצמידים שעתידיים להיות על ידיה, אך אין כוונתו שהצמידים הושמו מיד על ידיה).

7. הר"ן בחולין מביא מחלוקת זו של הרמב"ם

והראב"ד וכותב:

"ודברי הראב"ד תמוהים בעיניי, שהרי מפורש בגמרא שלעניין איסור נאמר, ומכל מקום צריך תירוץ שא"א שהצדיקים הללו יהיו מנחשים, וכך נראה לי בתירוצן של דברים, שהנחש שאסרה הוא התולה את מעשיו בסימן שאין הסברה נותנת שהוא גורם תועלת לדבר או נזק, כגון פתו נפלה לו מידו או צבי הפסיק לו בדרך, שאלו וכיוצא בהן הם מדרכי האמורי, אבל הלוקח סימנים בדבר שהסברה מכרעת שהם מורים תועלת הדבר או נזקו אין זה נחש, שכל עסקי העולם כך הם, שהרי האומר: 'אם ירדו גשמים לא אצא לדרך ואם לאו אצא' - אין זה נחש אלא מנהגו של עולם, ואליעזר ויהונתן בכיוצא בזה תלו מעשיהם - שאליעזר יודע היה שלא היו מזווגין אישה ליצחק אלא הוגנת לו, לפיכך לקח סימן לעצמו שאם תהא כל כך נאה במעשיה ושלמה במידותיה עד שכשיאמר לה 'הגמיאיני נא מעט מים' תשיבהו ברוח נדיבה: 'גם גמליך אשקה' - אותה היא שהזמינו מן השמים ליצחק".

ומסביר הרב אהרון ליכטנשטיין זצ"ל שחילוקו זה של הר"ן הגיוני ואמתי: ניחוש סתמי הנובע מראיית חתול שחור העובר לפני האדם, שבעקבותיו בא חשש ליום של הפסד ונזק, אינו ממשי והוא בבחינת דרכי האמורי. אולם ניחוש רציני, המתבסס על סימנים וגורמים למעשה מסוים ושבעקבותיו עשיית פעולה מסוימת היא הגיונית וסבירה, מותר, וכך עשה אליעזר.

יתרה מזאת: אליעזר אינו מנסה לבחון את דרכי פעולתה ואת מעשיה של רבקה, אין הוא בודק האם היא תיתן מים לאדם המבקש זאת ממנה, שכן ברור שהתשובה לבקשה כזו צריך להיות "שתה", וכי זהו המעשה הרצוי והמתבקש כאן. הבחינה היא בבקשת גמילות חסד מעבר למצופה ובתקווה לתשובה - "וגם גמליך אשקה" - זהו ניסיון למצוא ולברר מהן המידות של רבקה ותהייה אחרי תכונותיה ואופיה. אין די בעשיית מעשה רגיל של גמילות חסד ובמתן עזרה המצופה ממנה, אין די ב"להיות בסדר", יש לעשות מעשה חריג, המצביע על טוב לב ואופי שבו התכונה של גמילות חסד היא אבן יסוד ודבר מושרש הטבוע באישיותה של רבקה.

ומסביר הרב ליכטנשטיין שניסיון וניחוש זה הוא בעל משמעות כפולה: אין מדובר כאן בתהייה סתמית אחר מידות נעלות בבחורה, אלא בניסיון למצוא בחורה שתינשא ליצחק ותיכנס לביתו של אברהם אבינו. מן הסתם יכול היה יצחק להינשא גם לבחורה בעלת מידות בינוניות ורגילות, אך המטרה היא למצוא אישה המזדהה עם המסרים והתכנים היוצאים מאוהלו של אברהם אבינו, בחורה שעניין גמילות החסד מושרש בעומק נשמתה ואישיותה.

מקום לשקול נשיאת אישה אחרת מחרון, אך קודם כל - יש לבדוק את רבקה!

הרב שפיגלמן מוכיח את טענתו, שאברהם ביקש מאליעזר ללכת דווקא אל משפחתו, משתי עובדות נוספות. ראשית, אליעזר שואל את אברהם מה לעשות אם האישה לא תרצה ללכת אחריו. הייתכן שאין אף אישה בחרן המוכנה ללכת לארץ ישראל? לשאלה זו יש משמעות רק אם אליעזר מתכוון לאישה ספציפית - "אולי לא תאבה האישה ללכת אחריי" - ולא לכל הנשים החיות בחרן. ואכן, כאשר אליעזר מסביר ללבן שהוא נשלח לבית אברהם - השאלה "אולי לא תלך האשה אחריי" נשמעת לפתע הגיונית להפליא.

הוכחה נוספת לטענתנו ניתן להביא מהתנהגותו של אליעזר בשעה שרבקה השקתה את גמליו: "והאיש משתאה לה, מחריש לדעת ההצליח ה' דרכו אם לא". מהו ספקו של אליעזר? הלא הניסיון המוצלח מורה בבירור שה' הצליח את דרכו?! שומה עלינו להסביר שרק לאחר שאליעזר מקבל תשובה על שאלתו "בת מי את", הוא נוכח לדעת שהניסיון עלה בהצלחה. עד שגילה אליעזר שהנערה היא ממשפחתו של אברהם - הוא לא היה רגוע. רק משגילה עובדה זו - אף על פי שהוא איננו יודע אם הנישואין יצאו לפועל - הוא קד ומשתחוה לה'. לא סביר שאליעזר מתלבט כיוון שעדיין לא קיבל תשובה לשאלה "היש בית אביך מקום לנו ללוי", כיוון שלכאורה - שאלה זו אינה קריטית להתאמת הבחורה ליצחק. אמנם, ייתכן שהשינה במקום מסמלת יצירת קשרי משפחה. מסיבה זו, אליעזר מסרב לאכול בבית לבן עד שידון על הנישואין המתוכננים, והוא אף ממתין למחרת כדי לבקש לקחת אתו את רבקה, שכן לינתו בבית לבן מסמלת התקדמות באריגת קשרי הנישואין בין המשפחות. לפי הבנה זו, הסכמת רבקה שאליעזר ילון בביתם מהווה הכרה בקשרי המשפחה, ומכאן חשיבותה. ניתן, אם כן, להסיק שאברהם אכן שלח את אליעזר למשפחתו, ואת דבריו לאליעזר אודות ארצו ומולדתו עלינו לפרש כעדיפות שנייה בלבד. (כך עולה מדברי אליעזר ללבן, שאם הם לא יסכימו לתת לו את רבקה הוא ייאלץ לפנות לימין או לשמאל (כ"ד, מט) - דהיינו, קיימת אפשרות לפנות למשפחה אחרת, אך היא בעדיפות שנייה בלבד.)

כעת, שבה ומתעוררת השאלה שהזכרנו לעיל: מדוע מנסה אליעזר את כל בנות חרן, כאשר הוא מעוניין ברבקה בלבד? לפני שנענה על שאלה זו, נעמיק מעט בעוצמתו של הניסיון שאליעזר העמיד בו את רבקה.

"אותה הוכחת לעבדך ליצחק"

אולם גם אם נשיב על חלק מהבעיות בעזרת תשובות מעין אלו, נותרות מספר סתירות בולטות, שלא ניתן ליישבן כך.

אחד ההבדלים הבולטים בין שני התיאורים הוא בפער בין יעדי השליחות. אליעזר מספר ללבן שהוא נשלח למשפחת אברהם

10. בראשית כ"ד לו:

לו וישבעני אדני לאמר לא-תקח אשה לבני מבנות הפנעני אשר אנכי ישב בארצו. לח אם-לא אל-בית-אבי תלך ואל-משפחתי ולקחת אשה לבני.

אולם בפועל לא מצאנו שליחות כזו. אברהם ציווה על אליעזר ללכת אל ארצו ואל מולדתו, אך כלל לא אמר לו ללכת למשפחתו.

11. בראשית כ"ד ד:

ד כי אל-ארצי ואל-מולדתי תלך ולקחת אשה לבני ליצחק.

ניתן להבין שאליעזר ביקש ליצור את הרושם שאברהם שלח אותו דווקא למשפחת נחור אחיו, אך תשובה זו מעלה בעיה קשה: מנקודת מבטו של לבן, אין כל היגיון בניסיון של אליעזר. אם אליעזר מבקש לו אישה ממשפחת אברהם - אין הוא צריך לבחון את כל בנות המקום באמצעות הניסיון! אליעזר אמנם מנסה לרכך את הבעיה כאשר הוא טוען שהצמידים ניתנו לרבקה רק לאחר שבירר שהיא ממשפחת לבן; אך אין בכך פתרון מלא, שהרי הניסיון לא היה אמור להיערך כלל! (כמו כן, פרט לבעיה זו, יש לבחון האם הותר לאליעזר לשקר כדי למצוא חן בעיני לבן.)

בין משפחת יצחק למשפחת רבקה

מעיון נוסף, מתברר כי יש לבחון מחדש את הבנתנו שאברהם לא שלח את אליעזר דווקא אל משפחתו. בסיום הפרשה הקודמת, סמוך לראשית פרשתנו, אברהם מקבל הודעה על הולדת רבקה לבתואל. לבתואל יש בת אחת ושנים עשר בנים: שמונה בנים מאשתו, ועוד ארבעה בנים מפילגשו. מבנה משפחה זו מתאים במדויק למבנה משפחתו של יעקב אבינו. אם התורה טורחת למנות בפירוט את מספרי בניו של בתואל - ברור שכוננתה להקביל את בני בתואל לבני יעקב, וסביר שיש כאן רמז מוקדם לכך שרבקה עתידה להינשא ליצחק.

לדעת הרב מאיר שפיגלמן, אף ללא ההקבלה שצינו - כיוון שאברהם שמע על הולדת רבקה, מתקבל על הדעת שהוא ישלח את אליעזר כדי לבדוק את אפשרות הנישואין איתה או עם מישהי אחרת ממשפחתו. העובדה שבמשך שלושה דורות - נשואי אברהם, יצחק ויעקב נערכו רק עם בני משפחת לבן, מורה שיש לעובדה זו משמעות מיוחדת, וראוי היה שאברהם יבדוק אפשרות זו. ייתכן שאם אין אפשרות לשאת אישה ממשפחתו - יש

שמטרת הניסיון היא לבדוק את תכונותיה של רבקה, וייתכן שאין הוא אלא אות לכך שהקב"ה בחר בה. כאשר אליעזר מספר ללבן אודות הניסיון, הוא מתאר כיצד הוא התפלל לקב"ה וביקש ממנו "אם ישך נא מצליח דרכי אשר אנכי הלך עליה". ממילים אלו, עולה מטרה אחרת - שלישית במספר - של הניסיון: מטרת הניסיון היא לדעת אם הקב"ה יצליח את דרכו של אליעזר, או שמא דרכו לא תצלח. אולם מדוע מבקש אליעזר אות להצלחת דרכו לאחר שכבר הגיע לחרוץ? הגיוני יותר היה לבקש אות לפני שיצא לדרכו, ולא לאחר שכבר הגיע!

נראה, שאליעזר אינו מבקש מהקב"ה אות לכך שיצליח למצוא את הנערה, אלא מבקש אות שיסייע לו לשכנע אותה לנסוע לכנען ולהינשא ליצחק. (כבר החזקוני פירש שאליעזר סיפר את כל סיפור הניסיון ללבן כדי לשכנע אותו שהקב"ה מסכים לנישואיהם של יצחק ורבקה, ועליו להסכים לשידוך.) מובן מאליו שקיים קושי רב לאב, להסכים לשלח את בתו לארץ רחוקה, כדי להינשא לאדם שאותו הוא אינו מכיר. ברור גם שצאצאיה של רבקה כלל לא יכירו את אביה ואת משפחתה. לכן, אליעזר מבקש מהקב"ה אות, כדי להשתמש בו ולשכנע את בתואל שה"שידוך" הוא מן השמים. גם אם - כפי שהסברנו - אליעזר רוצה למצוא את הנערה ממשפחתו של אברהם, עדיין צריך הוא אות שמיימי, שיעיד כי רבקה היא אשתו המיועדת של יצחק, וכי על אביה ומשפחתה לשלח אותה להינשא לו. ואכן - כאשר שומע לבן על הניסיון הוא אומר: "מה יצא הדבר, לא אוכל דבר אליך רע או טוב", ואינו מסרב לשלח את רבקה. כיוון שהבין שהקב"ה אכן בחר את אחותו להיות אישה ליצחק - הוא אינו מעכב בידה, והיא נוסעת לארץ כנען ונישאת ליצחק בן אברהם.

כבר ממבט ראשון, ברור שהניסיון שאליעזר מנסה בו את רבקה הוא קשה ביותר. אליעזר מגיע לבאר עם עשרה גמלים, ויש בכך ללמד אותנו על מספרם הגדול של המלווים שליוו אותו בדרכו (ואכן, בהמשך הפרשה כתוב במפורש שהיו אתו אנשים). כמות כה נכבדה של אנשים וגמלים הבאים ממסע ארוך זקוקים לכמות גדולה מאוד של מים לשתיה. מדוע אפוא הטיל אליעזר את שאיבת הכמות העצומה הזו על כתפיה של רבקה? מדוע לא ביקש מהעבדים שנלוו אליו לעזור לה בשאיבת המים? אם ניזכר בסיפורו של יעקב, העומד בפרשת "ויצא" בסיטואציה דומה, נגלה שאף הוא מתנהג בצורה מוזרה: הוא מגיע לבאר שאבן גדולה מונחת על פיה כדי שכל הרועים יחלקו את המים בשווה, ואף רועה לא יוכל לשאוב לעצמו מים יותר מהכמות המגיעה לו. לאחר שהוא מטיף להם מוסר על הצורך לעבוד עד סוף היום, יעקב עושה מעשה לא מוסרי בעליל: הוא מנצל את כוחו, ומוריד לבדו את האבן מעל פי הבאר כדי להשקות את צאן רחל! ושואל הרב שפיגלמן: וכי מי התיר לו לגזול את המים של הרועים שעדיין לא הגיעו?!

הרב שפיגלמן מציע, שמטרתה של האבן אינה לדאוג לחלוקה שווה של המים, אלא לשמור על המים מפני אנשים זרים. כיוון שאין דרך לנעול את הבאר, היו נוהגים אז להניח על פי הבאר אבן גדולה, המצריכה כמות גדולה של אנשים להזיז אותה. הסיכוי שתגיע קבוצה גדולה של אנשים זרים ותשאב מהמים הוא נמוך יחסית, וכך המים מוגנים מפני גניבה. ממילא, כאשר יעקב משקה את צאן רחל - אין בכך בעיה, שהרי את שלה ושל עדריה היא שותה. לפי הסבר זה, אסור היה לאליעזר לעזור לרבקה לשאוב מהמים, כיוון שהבאר לא שייכת לו, ואסור לו לשאוב ממנה. הניסיון שרבקה הועמדה בו אינו רק האם היא מוכנה לשאוב מים לגמליו, אלא גם האם היא מוכנה לעמוד במצב לא נוח, ולשאוב מים לאנשים זרים במקום שבו הדבר נחשב לבעייתית.

ניתן להוסיף לניסיון אפילו רובד נוסף. אליעזר מבקש שהנערה תטה את כדה ותשקהו, אך היא אינה עושה זאת, ומורידה את כדה ואומרת לו לשתות לבד. ייתכן שאליעזר לא ביקש לבדוק רק את מידת החסד של רבקה, אלא גם את צניעותה: אין זה צנוע שהכד יהיה על שכמה של רבקה, ואליעזר יכרע לפנייה וישתה ממנו. הנערה שתאמר "שתה אדוני" - היא הנערה המתאימה ליצחק, כיוון שהיא לא משקה את העבד מעל כתפיה, ומוכיחה בכך את חסדה וצניעותה.

"מה יצא הדבר"

כעת, נשוב ונברר מהי מטרתו של הניסיון שאליעזר הציב לפני רבקה. כזכור, העלינו שתי אפשרויות: ייתכן